

Igor Lichtej*
(Uzhhorod)

Адміністративне розмежування території підкарпатської русі і словащини в 1920–1922 роках

DOI 10.24917/24504475.4.10

Administrative Distribution of the Podkarpatska Rus nad Slovakia in the Years 1920–1922

Abstract

The article explains the process of administrative-territorial demarcation of the territory of Podkarpatska Rus and Slovakia which began shortly after signing of the Treaty of Saint-Germain, according to which the area south of the Carpathians, inhabited by Rusyns, was annexed to Czechoslovak Republic. As a basis, the demarcation line was determined by Paris Peace Conference that divided the territory of the former Uzhanska zhupa into halves. Uzhgorod zhupa was formed in its eastern part and western part draw off to Zemplin zhupa. In late 1920 the delimitation between these two administrative units was in general completed. However, the final point in the process was made in 1922 when the Czechoslovakian government subordinated to Podkarpatska Rus the territory in the basin of the river Uzh, which, according to the demarcation line, had to belong to Slovakia.

Key words: Podkarpatska Rus, Slovakia, Uzhgorod zhupa, Zemplin zhupa, Sobrantse District Administration, Ladislav Moysh, Otto Faltyn

Ключові слова: Підкарпатська Русь, Словачина, Ужгородська жупа, Земплінська жупа, Собранецьке окружне управління, Ладіслав Мойш, Отто Фалтин

Słowa kluczowe: Ruś Przykarpacka, Słowacja, Użhorod, Zemplin, administracja dzielnicy Sobranetskaya, Ladislav Moysh, Otto Faltyn

* Историчний факультет, Ужгородський національний університет, Україна, e-mail: lichtej@ukr.net

Згідно з рішенням Паризької мирної конференції (Сен-Жерменський мирний договір від 10 вересня 1919 р.), до складу Чехословацької республіки було включено територію на південь від Карпат, що була заселена русинами. У новоутвореній державі ця територія отримала назву Підкарпатська Русь. Крім Підкарпатської Русі, складовою частиною Чехословацької республіки стала також територія сучасної Словаччини. Розмежування територій Підкарпатської Русі і Словаччини Паризькою мирною конференцією було визначено лише в загальних рисах. На основі рішення конференції зокрема було встановлено демаркаційну лінію, що простягалася на схід на 2 км від залізничного сполучення Чоп – Ужгород, а звідти по річці Уж до Карпат. При цьому, залізниця мала відійти Словаччині, а м.Ужгород – Підкарпатській Русі. Територіальну основу окресленої Паризькою мирною конференцією території Підкарпатської Русі становили чотири адміністративні одиниці колишньої Австро-Угорщини – комітати Мараморощ, Берег, Унг і Уточа

(Марамороська, Березька, Ужанська і Уточанська жупи). Однак русини проживали також і в жупах Земплин, Шариш і Спиш, які опинилися за демаркаційною лінією під управлінням Словаччини.

У новоутвореній державі Підкарпатську Русь також було поділено на 4 жупи. Вони формувалися поступово і були суттєво обмежені у своїх розмірах. Так, на основі Ужанської жупи, яка простягалася аж до Михайлівець, постала значно менша за територією (згідно з демаркаційною лінією) Ужгородська жупа. Її жупаном став Ладіслав Мойш, якого було призначено на цю посаду 31 січня 1919 р. Щоправда, управління новоствореної Ужгородської жупи Ладіслав Мойш перебрав 17 лютого 1919 року¹. Тож саме з цієї дати можна вести відлік повноцінного функціонування Ужгородської жупи та її адміністрації.

Визначена ж Паризькою мирною конференцією демаркаційна лінія була необґрунтована. Вона не те що не вирішувала питання врегулювання спірних територій, але навіть суттєво скорочувала розміри колишньої Ужанської жупи. В результаті, Ужгород, адміністративний центр Ужгородської жупи і столиця Підкарпатської Русі виявився прикордонним містом. Більша частина залізниці, що простягалася долиною р.Уж, відійшла до Словаччини. Розташовані на правому березі р.Уж населені пункти, у т.ч.Перечин і Великий Березний, також мали б відійти до Словаччини.

¹ Державний архів Закарпатської області, Ф.16: Мукачівське жупанське управління”; оп. 1; од. зб. 605. Переписка з Цивільною управою Підкарпатської Русі про встановлення чехословацької влади на Підкарпатській Русі в 1919–1920 рр.; арк. 8.

Тож питання адміністративного розмежування кордонів між Словаччиною і Підкарпатською Руссю залишалося надзвичайно болючим. Чимало словацьких діячів домагалися встановлення кордону на основі демаркаційної лінії, а політичні лідери русинів виступали за приєднання до Підкарпатської Русі території північно-східної Словаччини. Йшлося про жупи Земплин, Шариш і Спиш, де проживала значна частина русинів².

Нічого конкретного з приводу розмежування територій, заселених словаками і русинами, не було сказано і в „Генеральному статуті для організації й адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехо-словацької республіки”. Цей документ було оприлюднено в Ужгороді 18 листопада 1919 р. очільником військового командування в краї генералом Едмондом Енноком та адміністратором Цивільного управління Я. Брейхою. У „Генеральному статуті” було наведено вже згадану нами демаркаційну лінію між словаками і русинами, визначену територіальною комісією Паризької мирної конференції, і зазначено:

Protože část rusínského lidu tvoří na slovenském území určeném mírovou konferencí minoritu, vláda Československá doporučila představitelům obou národů, aby se o eventualním přičlenění části souvisícího rusínského území k autonomnímu rusínskému území dohodli

(Позаяк частина русинського народу становить на словацькій території, визначеній мирною конференцією, меншість, уряд Чехословаччини доручив представникам двох народів, аби домовилися про можливе приєднання частини прилеглої русинської території до автономної русинської території)³. Отже, генерал Е. Енок та адміністратор Я. Брейха проголосили чинним кордон, в основі якого лежала демаркаційна лінія, визначена рішенням Паризької мирної конференції.

Ще до появи „Генерального статуту...”, а точніше 3 жовтня 1919 р., питання русинсько-словацького кордону почав розглядати Клуб словацьких депутатів Національних Зборів Чехословацької республіки. Відтак

² K. Matoušek, 1924, s. 9.

³ *Generální statut pro organizaci a administraci Podkarpatské Rusi, přičleněné parížskou konferencí republiky Česko-slovenské*, „Úřední noviny”, 1(1), s. 2 Цікаво відзначити, що переклад „Генерального статуту...”, опублікований тут же, грішить неточностями. Наведений нами уривок перекладено так: „Прото, же часть русскаго народа творить на Словенской территории рѣшениемъ Мировой Конференціи меньшинство, правительство Чехословенское отпоручило представителямъ обоихъ народовъ чтобы согласилися на евентуальне придѣленіе совисящей русской территории ко Автономной Русской Территоріи”. Див.: „Úřední noviny”, 1(1), s. 5.

3 грудня 1919 р. він виніс вердикт про готовність добровільно передати автономній Підкарпатській Русі територію між річками Уж і Цирохою аж до міста Ужгорода, звідки кордон між територіями русинів і словаків визначала б лінія, накреслена згідно з рішенням мирної конференції в Парижі. Йшлося про частину Земплинської і Ужгородської жуп на західному березі р.Уж. Згодом, 5 січня 1920 р., Клуб словацьких депутатів повідомив про своє рішення Президію Ради міністрів (Міністерської ради) у Празі⁴.

Уже 18 січня 1920 р. пропозицію словацьких депутатів розглядала Тимчасова руська автономна директорія у складі Г. Жатковича, А. Волошина, Ю. Бращайка, Е. Торонського та Ю. Гаджеги, яка була дорадчим органом генерала Еннока та адміністратора Я. Брейхи. Члени Директорії відхилили таке розв'язання питання про рзмежувння словацько-українського кордону як неприйнятне⁵. Про те, як розглядала це питання Директорія, цікаво передано у спогадах одного з її членів – Юлія Бращайка. Вони, щоправда, були написані ним аж у 1946 р., чим можна пояснити розходження в датах. Хоча, можливо, йдеться і про дві різні дати. Отже, Ю. Бращайко згадував:

”...з повідомлення міністерської ради з підписом міністерського урядника Паллієра 12.II.1920 року дістали ми один внесок, аби ми приняли за дефінітивну границю західну границю бувшої мадярської жупи Земплина, так, що Нове місто Под Шатром, Требішов, Михаловці, Собранці, Сечовці, Гуменне, Стакчин, Враново, Межилаборці і Хлумці принадлежали би були до Підкарпаття, а до Словаччини би було припало лиш около 50 000 русинів, а також тільки би було словаків припало нам. Культурну автономію мали би бути ми дати нашим словакам, а словаки мали її дати русинам на Словаччині. Всім меншинам на Підкарпаттю також була признана культурна і язикова автономія.

Директорія занималася сим внеском окреме, та, на жаль, було нас лиш троє, бо Августин Волошин захворів, а Др. Гаджега Юлій мав урядове заняття, і прото вернулися дому. На засіданню був присутний і Євген Пуза.

Др. Еміль Торонський був за тим, аби відкинути пропозицію, бо без Пряшева не можна прийняти дефінітивну границю, бо то би була зрада. Його підтримував з дорадчим голосом Євген Пуза.

Я був за тим, що треба прийняти пропозицію, а то прото, бо ліпшу границю ми не в силі вибороти, бо є і доста справедлива границя, понеже кілька русинів-українців стратиме, тільки словаків дістанемо, жупа Уж і Земплин є богата земля, в продуктах господарських, і як народові

⁴ І. Ванат, 1990, s. 99; Словенско-русска граница, s. 2; P. Švorc, 2003, s. 174.

⁵ Словенско-русска граница, s. 2.

пояснимо ситуацію, буде лиш радоватися тому успіху, а если без успіху підемо дому, буде то брати нам за зле і туй, і в Америці.

При голосованню Торонський голосував проти, я – за, прото мав рішати голос голови Д-ра Жатковича, котрий прийняв голос Торонського, і ським способом був внесок міністерської ради відкинений. Потому проговорив я цю справу з Волошином і Гаджегою, обоє заявили, що они би були мій внесок прийняли, і тогда би була границя аж за Сечовцями, не дуже далеко від Кошиць. А так ми то все програли. Се було дано до відома міністерській раді 14.ІІ.1920 року і предложено, щоби прийняла за границю таку, де би Пряшів, Бардіїв і Якубляни принадлежали до Підкарпаття. Міністерська рада відкинула це наше домагання...”⁶.

У січні 1920 р. відбувся поділ Ужгородської жупи, в результаті якого до Словаччини мали відійти Велико-Капушанський і Собранецький округ, а до Підкарпатської Русі – Ужгородський, Середнянський, Перечинський і Велико-Березнянський округи⁷.

Подальший крок у розмежуванні території між Словаччиною і Підкарпатською Русю було зроблено на початку квітня 1920 р. Зокрема, 1 квітня 1920 р. шеф Цивільного управління Підкарпатської Русі, адміністратор Ян Брейха отримав телеграму міністра у справі уніфікації законів Мілана Годжі такого змісту: „З метою тимчасового адміністративного розмежування в управління Земплинської жупи переходять дотеперішні округи Капушанський і Собранецький, далі села Пінковце, Загар, Бежовце, Єнковце, Ташолья, Велике й Мале Немецке (правильно мало бути Нижнє та Вишнє Немецке – І.Л.), Сейков, Крісти, Гусак, Петровце, Коромля. Цивільному управлінню Підкарпатської Русі підпорядковується місто Ужгород з найближчою околицею і повністю округи Перечинський і Березнянський”. 6 квітня 1920 р. керівництво Ужгородської жупи довело зміст цієї телеграми до відома начальника Ужгородського округу⁸. Як бачимо телеграма М.Годжі містила певні неточності: 1) Велике й Мале Немецке замість Нижнє та Вишнє Немецке; 2) село Крісти ніколи не належало до Собранецького округу.

⁶ Ю. Брацайко, 2009; Спогади, передмова та упорядкування І. Ліхтей, Ю. Сідей, s. 25.

⁷ Державний архів Закарпатської області, „Ф.12. Ужгородський жупанський уряд”; оп. 3; од. зб. 233. Листування з Цивільним управлінням Підкарпатської Русі і окружним управлінням про кордони між Закарпаттям і Словаччиною; арк. 1; І. Ліхтей, 2012, s. 143.

⁸ Державний архів Закарпатської області, ф.12; оп. 3; од.зб.233; арк. 1–2; 24; І. Ліхтей, 2012, s. 136, 143.

Відзначимо, що вказані в телеграмі села мали три нотарські управління: нотаріат Бежовський, нотаріат Крчавський і нотаріат Єнковський. До Бежовського нотаріату належали Бежовце (2000 жителів), Загар (1200 жителів), Пінковце (430 жителів). До Крчавського нотаріату належали Крчава (332 жителі), Вишне Немецьке (360 жителів), Коромля (664 жителі), Петровце (516 жителів), Гусак (358 жителів). До Єнковського нотаріату належали Єнковце, Нижнє Немецьке (412 жителів), Сейковце (400 жителів) і Ташолья (370 жителів)⁹.

Телеграма М. Годжі прискорила процес подальшого розмежування території Ужгородської і Земплинської жуп. Як наслідок відбулося засідання комісії, під час якого ужгородський і земплинський жупани прийняли рішення щодо підготовки до остаточного розмежування територій їхніх жуп. Округи Капушанський і Собранецький були приєднані до Земплинської жупи відразу ж з 1 лютого 1920 р. Щодо ж до поділу Ужгородського округу перемовини велися між жупанськими урядами в Ужгороді та в Михайлівцях. Яким був їхній результат, з'ясувати поки що не вдалося. Цікаво відзначити, що 10 травня 1920 року очільник Ужгородського округу Отто Фалтин звернувся з поданням до адміністрації Ужгородської жупи, в якому ставив запитання, чи публічно-правові справи перелічених у телеграмі Мілана Годжі сільських населених пунктів остаточно переходять у компетенцію адміністрації Земплинської жупи. Уже наступного дня, тобто 11 травня 1920 р., надійшла відповідь, що крім телеграми міністра М. Годжі немає жодних конкретних рішень вищих органів влади щодо адміністративного поділу Ужгородського округу¹⁰.

У відповідь на це 20 травня очільник Ужгородського окружного управління звернувся до керівництва Ужгородської жупи з проханням все-таки вирішити питання розмежування територій двох жуп, бо таке становище спричинило подвійну адміністрацію, яка призводить до безладу. Адже видаються розпорядження, які суперечать одне одному, і тому нотарські управління не знають, куди належать і яке розпорядження їм виконувати¹¹.

⁹ „Державний архів Закарпатської області” Ф.29. „Президія Цивільної управи Підкарпатської Русі в Ужгороді”; оп. 3; од. зб. 19. Переписка з місцевими органами влади по питанню адміністративно-територіальних змін на Підкарпатській Русі (організація окружних урядів на території, з якої відійшли румунські війська, об'єднання округів, приєднання окремих сіл до певних округів в 1920 році); арк. 11.

¹⁰ Державний архів Закарпатської області, ф.12; оп. 3; од.зб.233; арк. 2; I. Lichtej, 2012, s. 143.

¹¹ Державний архів Закарпатської області, ф.12; оп. 3; од.зб.233; арк. 31; I. Lichtej, 2012, s. 136.

Для з'ясування ситуації очільник Ужгородського округу О. Фалтин відвідав населені пункти, що належали до Єнковського, Крчавського і Бежовського нотарських управлінь. Причому свій візит він навіть не погоджував із керівництвом Собранецького окружного управління¹².

Після цієї поїздки О.Фалтин підготував подання на адресу політичного реферату Цивільного управління Підкарпатської Русі, в якому вказував, що відокремлення трьохнотарських управлінь, які включають 12 сіл, може призвести до критичної ситуації в Ужгороді. Адже йдеться про найбільш родючий регіон Ужгородського округу, і це може викликати труднощі для забезпечення життєдіяльності міста Ужгорода. До того ж, наголошував О.Фалтин, населення цих сіл також не задоволене таким розмежуванням і окремі старости говорили в окружному управлінні в Ужгороді, що будуть протестувати проти такого приєднання, позаяк деякі села віддалені від Собранців на 30 км, а від Ужгорода – лише на 10 км¹³.

Ситуація виглядала досить кумедною, тому що жителі населених пунктів, що належали до Єнковського, Крчавського і Бежовського нотарських управлінь, і надалі продовжували звертатися в різних справах до Ужгорода.

Це не на жарт обурило Земплинського жупана М. Славіка, який 16 серпня 1920 р. надіслав окружному урядові в Ужгороді листа, в якому доводив до відома, що нотаріати Бежовський (села Бежовце, Пінковце і Загар), Єнковські (села Єнковце, Нижнє Немецке, Сейков і Ташоля) та крчавський (села Гусак, Коромля, Крчава, Петровце, Вишне Немецке) приєднано до Земплинської жупи, а тому не потрібно надавати цим населеним пунктам нічого. Якщо окремим нотарям, ішлося далі в листі, і виплачується платня з коштів Підкарпатської Русі, то це лише означає, що Підкарпатська Русь має певні інтереси, роблячи їм таку винагороду¹⁴. Про це було поінформовано й жупанський уряд в Ужгороді, аби той скеровував діяльність Ужгородського окружного управління в такому ж дусі¹⁵.

24 серпня 1920 р. начальник Ужгородського округу підготував відповідь земплинському жупанові. Тут, зокрема, вказувалося, що нотар-

¹² Державний архів Закарпатської області, ф.12; оп. 3; од.зб.233; арк. 2; I. Lichtej, 2012, s. 143–144.

¹³ Державний архів Закарпатської області, ф.12; оп. 3; од.зб.233; арк.14; I. Lichtej, 2012, s. 137–138.

¹⁴ Державний архів Закарпатської області, ф.12; оп. 3; од.зб.233; арк. 8; I. Lichtej, 2012, s. 141.

¹⁵ Державний архів Закарпатської області, ф.12; оп. 3; од.зб.233; арк. 11; I. Lichtej, 2012, s. 41.

ським управлінням у Крчаві, Єнковцях та Бежовцях вони не надсилають жодних розпоряджень, однак жителі цих населених пунктів до цього дня постійно звертаються в управління Ужгородського округу з різними справами і не хочуть усвідомити, що їхній окружний уряд є в Собранцях. Разом з тим, ужгородський окружний начальник повідомляв, що спирт робітникам цих населених пунктів було видано вже за серпень, цукор також буде виділено до кінця цього місяця, тому, застерігав він, аби не вийшло так, що все це згадані села отримають ще й від окружного управління в Собранцях. У підсумку, ужгородський окружний начальник запевнив, що надалі всі листи від жителів цих сіл, які надійдуть до Ужгорода, будуть передаватися в окружне управління в Собранцях¹⁶.

Загалом, станом на осінь 1920 р. ситуацію було врегульовано таким чином, що згадані три нотарські управління з дванадцятьма селами відійшли до Собранецького округу, а з Великокапушанського округу до Ужгородського було передано три угорськомовні села – Ессен (30 км від Ужгорода), Саловку (32 км від Ужгорода), Агтелек (22 км від Ужгорода), які колись належали до Саболчської жупи¹⁷.

Збереглися, однак, деякі документи, які засвідчують, що навіть після описаних подій питання розмежування Ужгородського й Собранецького округів неодноразово піднімалося. Так, уже 18 листопада 1920 р. в жупанському управлінні в Ужгороді представники села Загор, зокрема, староста Юрій Ленчес та ще кілька його односельців, підписали протокол про приєднання цього населеного пункту до Ужгородського округу (Див. також Додаток)¹⁸. Щоправда, їхнє прагнення не було реалізовано.

Стосовно ж Перечина і Великого Березного, то територіальну перевагу було збережено за Підкарпатською Руссю. Не останню роль при цьому відіграв і перепис населення 1921 р., який засвідчив, що на території між правим берегом р.Уж і запропонованими адміністративними кордонами Підкарпатської Русі проживало 63% русинів. Тому розпорядженням від 21 вересня і 21 грудня 1922 р. чехословацька влада проігнорувала рішен-

¹⁶ Державний архів Закарпатської області, ф.12; оп. 3; од.зб.233; арк. 13; I. Lichtej, 2012, s. 142.

¹⁷ Державний архів Закарпатської області, ф.12; оп. 3; од.зб.233; арк. 14; I. Lichtej, 2012, s. 138–140.

¹⁸ Державний архів Закарпатської області, „Ф.29. Президія Цивільної управи Підкарпатської Русі в Ужгороді”; оп. 3; од. зб. 19. Переписка з місцевими органами влади по питанню адміністративно-територіальних змін на Підкарпатській Русі (організація окружних урядів на території, з якої відійшли румунські війська, об'єднання округів, приєднання окремих сіл до певних округів в 1920 році); арк. 43.

ня Паризької мирної конференції про демаркаційну лінію, яке виявилось непродуманим, і підпорядкувала територію в басейні р.Уж адміністрації Підкарпатської Русі, тобто її Цивільному управлінню¹⁹.

Таким чином, адміністративне розмежування земель Підкарпатської Русі і Словаччини розпочалося невдовзі після підписання Сен-Жерме-нського договору, згідно з яким територія на південь від Карпат, заселена русинами, була приєднана до Чехословацької республіки. За основу було взято визначену Паризькою мирною конференцією демаркаційну лінію, яка розділила навпіл територію колишньої Ужанської жупи. У її східній частині було створено Ужгородську жупу, а західна частина відійшла до Земплинської жупи. Наприкінці 1920 року розмежування між цими двома адміністративними одиницями загалом було завершено. Щоправда, остаточну крапку в цьому процесі було поставлено у 1922 р., коли чехословацька влада підпорядкувала Підкарпатській Русі територію в басейні річки Уж, яка, згідно з демаркаційною лінією, мала належати до Словаччини.

Додаток²⁰

6.XII

Опис

Протокол

sepsany na županském úřadě v Užhorodě se zástupci obce Zahoru, okres Sobrance v záležitosti připojení k okresu užhorodskému.

Podepsaní žádají o připojení obce Zahoru, nyní okresu Sobrance k okresu užhorodskému z následujících důvodů:

Vzdálenost z obce Zahoru do Sobranců činí 20 km a do Michalovců nunejšímu našemu županskému úřadu obnáší asi 40 km, kdežto ze Zahoru do Užhorodu jest asi 6 km.

Cesta do Sobrancu je velice špatná jakmile začnou deště est vůbec nemožno do Sobranců jiti.

Jelikož naše obec vždy jiz od dávného času byla přičlenena k Užhorodu, prosíme tudíž aby i nyní tak bylo učineno.

¹⁹ K. Matoušek, 1924, s. 8.

²⁰ Державний архів Закарпатської області, „Ф.29. Президія Цивільної управи Підкарпатської Русі в Ужгороді”; оп. 3; од. зб. 19. Переписка з місцевими органами влади по питанню адміністративно-територіальних змін на Підкарпатській Русі (організація окружних урядів на території, з якої відійшли румунські війська, об'єднання округів, приєднання окремих сіл до певних округів в 1920 році); арк. 43.

Протокол читається та підписується

Užhorod, dne 18/11.1920

Juro Lenčes, starosta, v.r.

Korpa Jan, podstarosta v.r.

Jan Korpa, rádca, v.r.

Balienčik Jan Za tyto:

Korpa Jiří Višni ———

Michal Densi podepsal Šroněk

Coran me:

V. Šroněk, v.r.

Županský úřad v Užhorodě

dne 1.prosince 1920

Předkládám presidiu civil. správy Podkarpatske Rusi v Užhorodě k vedomí ze žádostí o informování ústředních úřadu. – Správce županského úřadu підпис

Штамп Президії Цивільного управління

6/XII.

Бібліографія

Джерела

Державний архів Закарпатської області, „Ф.12. Ужгородський жупанський уряд”; оп. 3; од. зб. 233. Листування з Цивільним управлінням Підкарпатської Русі і окружним управлінням про кордони між Закарпаттям і Словаччиною.

Державний архів Закарпатської області, „Ф.16. Мукачівське жупанське управління”; оп. 1; од. зб. 605. Переписка з Цивільною управою Підкарпатської Русі про встановлення чехословацької влади на Підкарпатській Русі в 1919–1920.

Державний архів Закарпатської області, „Ф.29. Президія Цивільної управи Підкарпатської Русі в Ужгороді”; оп. 3; од. зб. 19. Переписка з місцевими органами влади по питанню адміністративно-територіальних змін на Підкарпатській Русі (організація окружних урядів на території, з якої відійшли румунські війська, об'єднання округів, приєднання окремих сіл до певних округів в 1920 році)

Generální statut pro organisaci a administraci Podkarpatské Rusi, přičleněné pařížskou konferenci republiky Česko-slovenské, „Úřední noviny”, 1(1).

Дослідження

Брацайко Ю. 2009, „Що видів я на Закарпаття...”: Спогади, передмова та упорядкування І.Ліхтей, Ю.Сідей, Užhorod.

Ванат І., 1990, *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини I (1918–1938)*, Bratislava – Prešov.

Словенско-русска граница, „Карпато-русскій Вѣстникъ. Урядова новинка Подкарпатского Земледѣлского Союза”, 1(20),

Lichtej I., 2012, *Dokumenty Štátneho archívu Zakarpatskej oblasti o administratívnom rozdelení území Užhorodskej a Zemplínskej župy vládou Československej republiky (1920–1922)*, „Annales historici Presovienses”, 12(2), s. 134–144.

Matoušek K., 1924, *Podkarpatská Rus (všeobecný zeměpis se zvláštním zřetelem k životu lidu)*, Praha.

Švorc P., 2003, *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919–1939)*, Prešov.